

ECONOMIA SOCIALĂ LA SFÂRȘIT DE SECOL XIX ȘI ASTĂZI. DOUĂ ÎNCERCĂRI DE CONSTRUCȚIE ȘI DEFINIRE

CĂLIN COTOI

„Il est dans l'Exposition, sur les bords de la Seine un palais d'allure simple, de ligne sobre. L'intérieur n'est pas moins austère que la façade. Pour tout ornement, des cartes et des graphiques. Le public y accourt cependant et aucune attraction n'aura eu plus de succès que le Palais des Congrès et de l'Économie Sociale” (Alexandre Millerand, ministru al Comerțului, 1900).

Economia socială este o prezență nouă și ambiguă în aria discursurilor și practicilor ce se grupează în jurul „sectorului terțiar”. Poate fi văzută și interpretată în cadre diverse, ce îi asigură specificitatea: mișcarea cooperativă, apariția experților și a expertizei sociale, ideologii ale celei de-a treia căi, forme de a reprezenta și crea noi arii socioeconomice, variante alternative de guvernare și moralizare la periferiile pieței sau ale birocrațiilor de stat. Acest articol propune o reflexie asupra istoricității economiei sociale și a mecanismelor ei de construcție prin intermediul unei comparații a economiei sociale de astăzi cu modalitățile de constituire a unei economii morale și sociale din fin-de-siècle.

Cuvinte-cheie: economie socială, inscripție, fin-de-siècle, Fordism, a treia cale.

„Economia socială” este un termen ce a intrat de prin anii 1990 în limbajul academic, administrativ și al politicilor publice. Termenii mai vechi precum „al treilea sector”, „organizații nonprofit”, „organizații voluntare” sau chiar „afaceri comunitare” (*community business*) au un înțeles diferit, mai restrâns, cel puțin din punctul de vedere al susținătorilor economiei sociale.

Funcția unor termeni precum „al treilea sector” sau sectorul „organizațiilor nonguvernamentale” era să descrie activități aflate la intersecția curentelor social-economice dominante (stat, piață sau un amestec între acestea două), având o dimensiune de protecție socială pentru populațiile sau persoanele marginale sau marginalizate. Altfel spus, aceste noțiuni au rolul de a descrie conceptual și de a articula practic cerințe reziduale în sisteme sociopolitice bazate pe distribuția prin

Adresa de contact a autorului: Călin Cotoi, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Bd. Schitu Măgureanu nr. 9, sector 5, București, email: calincotoi@gmail.com; calincotoi@yahoo.com; calin.cotoi@sas.unibuc.ro.

intermediul pieței capitaliste sau a birocrăției de stat (Salamon și Anheier, 1997). Zona celui de-al treilea sector sau a organizațiilor nonprofit nu este văzută, de obicei, ca parte integrantă a economiei sau a politicii propriu-zise. Nu se creează noi locuri de muncă, forme de antreprenariat și tipuri de spirit antreprenorial, nu se obține profit și nici nu sunt satisfăcute cerințele consumatorilor. Nici din punct de vedere politic nu pare să existe un rol prea important: nu sunt promovate forme noi de cetățenie sau de delegare a puterii către populație (Amin și alții, 2002: 2). Chiar atunci când astfel de activități economice sau politice au loc în cel de-al treilea sector, ele nu pot fi alternative viabile la activitățile și instituțiile pieței și ale sistemului politic.

Susținătorii noului discurs al economiei sociale au însă ambiții economice și politice mai mari. Astfel, pentru Molloy:

„*Economia socială* constituie un set larg de activități ce au potențialul de a produce oportunități de angajare în toate stadiile procesului de regenerare economică locală și de a crea locuri de muncă pentru comunitățile și populațiile locale, pornind de la identificarea nevoilor de bază până la operaționalizarea inițiativelor. Sectorul include potențialul economic și activitățile mișcărilor cooperatiste și de ajutor reciproc – inițiative ce urmăresc satisfacerea nevoilor economice și sociale ale comunităților locale și a membrilor acestora. Sectorul include cooperative, proiecte de ajutor reciproc, uniuni de credit, parteneriate, întreprinderi comunale și firme. Economia socială este sectorul cu cea mai rapidă creștere din Europa și acest context este propice creării de întreprinderi locale eficiente” (Molloy și alții, 1999: 16).

Din această perspectivă, economia socială apare ca un amalgam de organizații diverse, ce asigură servicii ce pornesc de la: experiența antreprenorială și în câmpul muncii, asigurarea de locuințe, servicii, bunăstare și calitate a vieții, până la servicii legate de mediu și ecologie. Deși multe dintre aceste organizații pot funcționa ca firme și întreprinderi capitaliste eficiente, interesul lor principal nu constă în maximizarea profitului, ci în construirea de capacități și capital social (angajarea unor grupuri dezavantajate social), în satisfacerea unor nevoi speciale (activități legate de mediu, îngrijirea copiilor sau asigurarea de locuințe pentru familiile cu venituri mici) și în crearea de noi locuri și forme de muncă (Amin și alții, 2002). Ar fi vorba de un fel de economie cu scopuri și caracter social și moral.

Uneori susținătorii acestui sector tind să îi atribuie caracteristici excesiv de pozitive, creând imaginea unui soi de utopie comunitară, apărută pe liniile de ruptură ale neoliberalismului:

„Inițiativele economiei sociale sunt bazate pe principii ce au legătură în primul rând cu nevoile oamenilor. Succesul poate fi judecat prin beneficiul pe care proiectele le aduc comunității în termeni de număr de locuri de muncă create, număr de oameni implicați în activități voluntare și educaționale, beneficiile pentru producători și consumatori și prin generarea de venituri în comunitate. Este vorba despre cooperarea, interdependentă și participarea activă a cetățenilor la bunăstarea

socială și economică a comunităților locale. Are legătură cu crearea unei societăți egalitare, inclusive și cu adevărat democratice ce promovează justiția socială, egalitatea fundamentală și egalitatea de șanse” (Molloy și alții, 1999: 27).

ECONOMIA SOCIALĂ: DEFINIȚII ȘI CURENTE

Nu există o definiție a economiei sociale agreată de majoritatea celor ce încearcă să obiectiveze și utilizeze această zonă ambiguă a vieții sociale și economice contemporane. Economia socială se află într-o fază de dezvoltare a domeniului în care nu se poate spune exact dacă acest termen va prinde, dacă va apărea ca o zonă bine delimitată, discutată și controlată de instituții și rețele consolidate. Este o etapă în care au loc încercări și conflicte legate de cine prezintă și de cum se poate reprezenta și inscripționa această zonă economică, politică și morală.

Încercarea de a o transcrie științific sau administrativ-politic (*policy*) ar putea crea economia socială – la fel cum, la alte dimensiuni și cu alte mize se crea „economia” în anii 1950 (Mitchell, 2001). Dacă acest proces de înscriere nu va putea fi stabilizat, introdus în schema de „bune practici” și exportat în alte arii sociale, economice și culturale, economia socială va rămâne un termen-umbrelă, acoperind o varietate dispartă de practici, organizații, proprietăți și populații. Ar fi a doua încercare de instituționalizare, de creare a economiei sociale, după cea din Franța secolului al XIX-lea (Gide, 1905).

Reaparitia economiei sociale în anii 1990 are interesante asemănări cu economia socială din secolul al XIX-lea. În acea perioadă, economia socială nu era văzută ca un instrument de luptă împotriva sărăciei. Pauperismul era considerat inevitabil și, sub forma salariilor mici din industrie, necesar oricărei dezvoltări industriale durabile (Bauman, 1998; Brooke, 1998). Economia socială era un remediu, o soluție pentru sărăcie, înțeleasă ca o stare în principal morală și socială deficitară, și nu ca un fenomen strict economic. Tehnologii de ajutor reciproc, de regenerare familială și comunitară sau de cooperare au fost puse în practică prin intermediul unor asociații de economie socială sau de „pace socială” (Le Play), prin expoziții internaționale, intervenții legislative, broșuri, cărți și studii. Variantele paternalist-conservatoare extreme, îmbrățișate de Le Play și de școala lui la începuturile teoretizării economiei sociale, creează o diferență clară, foarte vizibilă, față de economia socială a anilor 1900. Cu toate acestea, amestecul de economie, ajutor reciproc, morală, integrare în mecanismele capitaliste ale pieței și vagi pulsiuni utopice par să definească și economia socială de astăzi.

În viziunea lui Amin și alții „ne-am întors la acest tip de abordare (pauperismul – n.n., C.C.) în discursul politicilor publice contemporane în jurul ideii că al Treilea Sector poate asigura servicii pentru cei excluși social, producând bunăstare cu resurse puține prin stimularea muncii și a regenerării sociale” (Amin și alții, 2002: 6). Diferențele majore dintre pauperismul de la sfârșitul secolului al XIX-lea și neopauperismul de astăzi sunt date de diferențele dintre

două tipuri diferite de guvernare sau guvernamentalitate: cea a liberalismului clasic (și național) a secolului al XIX-lea și cea a neoliberalismului global al anilor 1990.

Perspectiva neopauperismului este dublată de un set de abordări teoretice legate de noțiunea de „capital social”. În special întreprinderile sociale – ca instituții ce asigură integrare socială, satisfacerea unor nevoi sociale ale comunității și profit – sunt văzute ca fiind locuri privilegiate de creare a capitalului social¹.

Varianta neoconservatoare, susținută de curentul așa-zisilor „conservatori civici” (*civic conservatives*), pune accentul pe autoresponsabilitate, pe importanța managementului individual al capitalului uman. Pentru ei, piața liberă și guvernarea minimală creează spațiul în care toate instituțiile intermediare se pot dezvolta nestânjenite. În acest context, neoconservator, economia socială apar ca un mecanism moral de inculcare a valorilor autonomiei financiare, a automotivării și a ajutorării prin propriile forțe. În spatele acestei viziuni optimist-individualiste stau câteva prezumții ideologice: sinele sau individualitatea este concepută ca posedând rezerve energetice importante ce pot fi accesate prin tehnologia morală corespunzătoare. De aici presupunerea că, prin intermediul economiei sociale, se poate pune în funcțiune un mod de autoguvernare în termenii „adevărului personal” (Foucault, 2007; Rimke, 2000: 64), adevăr bazat pe o trăire intensă a responsabilității și obligativității deciziilor personale de autocontrol.

Curentul comunitar (Etzioni, 1995; Walzer, 1995) leagă economia socială de fenomenul excluderii sociale². Accentul este pus, în acest caz, pe moralitate, capacitate de acțiune și regenerare, forțe individuale create și făcute responsabile, însă, prin intermediul socialului. Socialul are un înțeles oarecum special aici, fiind folosit pentru tipurile de relații reciproce din cadrul unor comunități omogene și relativ restrânse. Zona socialului asigură soluții pentru individualismul exacerbant și apatia ce apar datorită excluderii sociale. Economia socială este înțeleasă, astfel, ca parte majoră a oricărui proiect de construcție comunitară. Ea are rolul de a ajuta la revitalizarea legăturilor de solidaritate morală și socială prin intermediul unor proiecte exemplare, ce, pe lângă satisfacerea unor nevoi sociale, propun valori morale comunitare.

În legătură cu acest curent, dar trăgând, uneori, concluzii politice destul de diferite, noțiunea de economie socială este folosită în domeniul dezbaterilor referitoare la justiție socială, participare și democrație directă. Cei ce activează în al Treilea Sector nu sunt doar viitori participanți la mecanismele economice ale pieței, surse de servicii și protecție socială și indivizi și comunități responsabile social și moral. Ei/ele sunt și actori politici activi ce pot fi o prezență importantă în comunitățile locale marginalizate și o voce semnificativă pentru dezvoltarea antreprenoriatului social și a așa-ziselor „economies of care”. Organizațiile

¹ Pentru o critică detaliată a conceptului și a politicilor „capitalului social” vezi Margaret Somers (2005).

² Această legătură a ajuns să influențeze majoritatea politicilor publice europene legate de economia socială.

economiei sociale, pe lângă asigurarea unor nevoi sociale ale comunităților pot avea efecte politice în mod direct sau indirect. Prin intermediul practicilor pe care le dezvoltă în interior și a modului de relaționare cu clienții, instituțiile economiei sociale pot crea, indirect, modele de acțiune participativ-democratică (Amin și alții, 2002). În mod direct, prin mecanisme de articulare a intereselor indivizilor și comunităților excluse social, de creare a unor alianțe cu organizații similare și de coordonare a eforturilor sau chiar de organizare de proteste, economia socială poate avea efecte directe asupra participării comunităților la luarea deciziilor politice. În acest caz, economia socială este văzută ca un nou model al democrației participative, prin redefiniri ale sferei publice – prin includerea în ea, ca cetățeni activi, a indivizilor marginalizați de stat sau de piață – și prin procese de redistribuire a puterii de la elitele economice și politice către asociații civice, grupuri de interes și autorități locale.

Pentru unii sociologi și filosofi (Lessenich, 2010; Vogelmann, 2012), economia socială reflectă apariția unei noi forme de guvernamentalitate³, a unei soluții de continuitate față de guvernamentalitatea neoliberală, ce are tendința de a ignora societatea ca realitate tranzacțională. Sub forma „noii economii sociale de piață” sau a „guvernamentalității neosociale”, economia socială pare să capete un rol central în noile forme de organizare ale lumii capitaliste. Pentru fiecare domeniu al acțiunii guvernamentale există o formă comunitară ce este înscrisă în subiect ca formă de comportament și de autoguvernare: „comunități morale (religioase, ecologice, feministe...), comunități de stiluri de viață (definite în termenii gusturilor, îmbrăcăminții și modului de viață), comunități de angajament (față de probleme de sănătate, dizabilități sau activism local” (Rose, 1996: 333). Rose numește acest mod de guvernare, „guvernare prin comunitate”) ce este caracterizat prin formarea unor noi legături între strategiile guvernării celorlalți și tehnicile guvernării de sine, prin intermediul relațiilor de responsabilitate și reciprocitate din interiorul comunităților (Rose, 1996: 331). Dacă pentru Rose „guvernarea prin comunitate” are ca efect slăbirea socialului – chiar „moartea” lui – prin disoluția socialului într-o rețea de comunități create și controlate de o raționalitate neoliberală, pentru Lessenich (2010) și Vogelmann (2012), ceea ce se întâmplă este o transformare a socialului. Apariția a ceea ce Lessenich numește „neosocial” (2010) ar fi o nouă formă de guvernamentalitate liberală, diferită însă de cea neoliberală clasică, exemplificată de SUA, în timpul lui Reagan, și Marea Britanie, în timpul lui Thatcher. Noul câmp de obiecte guvernabile ar fi format, crede Vogelmann, de neosocial ca „rețea de comunități [...] instalată în subiect (*networking agent*) ca principiu al responsabilității sale față de propriile lui acțiuni ca și față de comunitățile din care face parte” (2012: 133). Din această perspectivă,

³ Folosesc aici termenul de *guvernamentalitate* în accepțiunea clasică, dată acestuia de Michel Foucault (2007) și a reinterpretărilor analiticii guvernamentalității (Rose, 1999; Barry, Osborne & Rose, 1996) ca o formă de control și creare a comportamentelor (*conduire de conduites*), de guvernare, în același timp, atât a subiectivităților cât și a populațiilor.

economia socială apare ca una din seria de trăsături emergente, aflate în competiție internă, ale unei noi guvernamentalități.

Există și variante de interpretare și folosire a economiei sociale a căror componentă utopică este mult mai evidentă, ce o leagă pe aceasta de o contracultură a supraviețuirii (uneori și a rebeliunii) la marginile capitalismului. Reacția față de accentul pus în sistemul capitalist pe profit, valoare de schimb, mecanizare și raționalizare excesivă a vieții etc. are o tradiție extrem de lungă în Europa, pe care nu o vom detalia aici⁴. Înflorirea, în momente istorice diferite, a comunităților alternative, mișcărilor studențești, valorilor antisistem, stilurilor de viață non-consumeriste și a criticilor feministe asupra patriarhalismului economiei nu par să fi dus, în mod direct, la transformări majore ale sistemului economic și politic. Controlul direct al producției de către muncitori și chiar cooperarea de diferite variante, ce au existat în modalități ideologic-programatice foarte diverse nu par să aibă continuitate social-istorică. Existența lor este una mai mult conjuncturală în lumea de astăzi. În paralel însă cu aceste forme ideologice sau puternic reflexive de reconstrucție socială există mecanisme de supraviețuire în afara pieței, datorate sărăciei și prăbușirii sistemului public, ce se bazează pe tranzacții și colectare de resurse slab sau chiar nonmonetarizate. Unele dintre acestea pot fi văzute ca parte a economiei sociale, fiind gestionate de organizații din al Treilea Sector, sau de grupuri de întrajutorare. Dintr-o perspectivă ce leagă economia socială de existența și gestionarea bunurilor comune de către comunități, o parte dintre aceste forme de „supraviețuire”, aflate aparent în afara pieței, vor fi tratate ceva mai în detaliu în unul dintre capitolele ulterioare.

În jurul economiei sociale s-au strâns o serie de așteptări și speranțe legate de rolul ei ca sursă de locuri de muncă, antreprenoriat, bunăstare, regenerarea a vieții comunitare, democrației asociative și chiar a unor forme culturale antiachizitive. Aceste speranțe și programe sociale, economice și culturale apar ca cealaltă față a unui capitalism transnațional cu dinamică impresionantă, caracterizat de consumerism global, corporații transnaționale imense, flexibilizarea și precaritatea locurilor de muncă și a carierelor profesionale, antreprenori și muncitori gestionați și autogestionați de grija față de „capitalul uman” și de cultura autocontrolului, a autogestionării.

Toate variantele de mai sus de definire sau situare a economiei sociale se bazează pe încercări de combinare a economiei cu anumite tipuri de moralitate și responsabilitate, prin intermediul unei concepții despre social înțeles ca zonă definită de exterioritatea sa față de piață și stat.

ECONOMIE SOCIALĂ ÎN *FIN-DE-SIÈCLE*

Discuțiile despre economia socială, ce au căpătat consistență, măcar ca număr, de prin anii 1990, au un caracter european, chiar continental, accentuat.

⁴ Pentru o prezentare mai amănunțită, vezi Isaiah Berlin (1979).

Perspectiva americană asupra celui de-al Treilea Sector, dezvoltată teoretic în proiectul *John Hopkins* (Salamon și Anheier, 1995), pune accentul pe compararea componentelor naționale diferite ale unui sector ce conține o comunitate de „organizații nonprofit”. Pentru specialiștii europeni (C. Borzaga, Ch. Defourny; Jean Luis-Laville, A. Evers etc.), al Treilea Sector are însă o altă dinamică istorică și socială, datorată contribuției altor organizații decât fundațiile, organizațiile voluntare și cele filantropice. Instituțiile bunurilor comune (păduri, pășuni, clădiri, ape etc.), mutualitățile, cooperativele și organizațiile de întraajutorare ce constituie economia socială creează a doua fațetă al celui de-al Treilea Sector, față de versiunea „americană”⁵.

Încercările de a lega sectorul organizațiilor voluntare, nonprofit, de economia socială constituie partea cea mai interesantă, teoretic vorbind, a curentului economiei sociale de astăzi⁶. Nu este însă, cum se grăbesc uneori să susțină unii autori (Evers și Laville, 2004: 3) prima încercare europeană majoră de acest fel. Economia socială a mai cunoscut un efort major de constituire în Europa, în secolul al XIX-lea, efort similar pe anumite dimensiuni, cu cel de astăzi. Eșecul economiei sociale din secolul al XIX-lea este interesant pentru încercările de astăzi.

Secolul al XIX-lea este secolul expozițiilor internaționale. De la prima expoziție internațională de la Londra, la Crystal Palace, în 1851, seria este una foarte alertă: Paris, Chicago, Glasgow, Saint Louis, Barcelona etc. Expozițiile servesc ca modele și exemple de reformă socială, dezvoltare industrială, competiție internațională și prezentare a expansiunii coloniale; ele sunt și uriașe întreprinderi comerciale și arhitectonice în sine: multe orașe păstrează și astăzi clădiri, poduri, parcuri sau străzi construite pentru desfășurarea expozițiilor. Mai mult decât atât, ele sunt și extrem de puternice mecanisme de reprezentare. Domenii de cunoaștere și intervenție tehnică, administrativă sau politică sunt delimitate prin reprezentarea lor în cadrul expozițiilor internaționale. Împărțirea spațială și secțiunile sunt parte a unor tehnologii de înscriere (Latour, 1985) a realității și identităților sociale, de construcție și luare în posesie a unor arii largi din lumea din afara expozițiilor și a aparatelor de reprezentare științifice și administrative.

Economia socială este una dintre mizele acestor expoziții, mai ales cele desfășurate în Franța și Belgia – deși termenul are o iradiere importantă, ajungând până în Statele Unite și Rusia, dar cu un înțeles mult mai diluat (SUA), sau radicalizat (Rusia), față de cel dat de reformatorii francezi.

În 1856, Le Play înființează *Le Société internationale des Études pratiques en Économie Sociale*, ce avea să adune oameni interesați de reforma socială din arii foarte diverse ale vieții profesionale și politice. Situația teoretică și ideologică a lui

⁵ În România, economia socială a pătruns, cu unele excepții notabile, doar ca o nouă formă a „incluziunii sociale”, lipsită de orice istoricitate sau încercare de teoretizare locală sau regională – sub forma unei simple tehnicalități managerial-administrative.

⁶ Referitor la cazul englez, Marilyn Taylor arată că există dificultăți reale în orice încercare de a pune laolaltă aceste două părți ale celui de al treilea sector (2004).

Le Play la punctul de trecere între lumea veche preindustrială și noua lume a industrialismului capitalist va conduce către ambiguitățile inevitabile oricărui proiect de articulare a unei „idei morale” cu o „metodă științifică” pozitivistă (Brooke, 1998). Economia socială, în toate formele ei de secol al XIX-lea – dar și în cele de sfârșit de secol al XX-lea –, va fi marcată de această ambiguitate și va avea probleme în a se articula într-o zonă separată, obiectivă, de cunoaștere și intervenție socială. Prima dată când economia socială apare ca arie total separată de economia politică, ca tip de reflexie și intervenție socială aparte, este la Expoziția internațională de la Paris din 1867, al cărei organizator era F. Le Play. Deja în 1854, în *Dictionarul de Economie Politică*, la intrarea despre *Economie politică*, scrisă de Ch. Coquelin, acesta făcea o critică dură încercărilor de a folosi termenul „economie socială”, pornind de la faptul că noțiunea de „social” a servit la prea multe „formule de imaginație nebună, doctrine antisociale, antiumane”, astfel încât ar trebui evitată folosirea lui în orice lucrare serioasă”.

Economia socială era, la mijlocul secolului al XIX-lea, un termen - umbrelă pentru doctrine, instituții, teorii, organizații și sentimente din cele mai eterogene. Le Play este primul ce încearcă organizarea și reprezentarea lor unitară într-un corpus doctrinar, de pe poziția de apropiat și consilier al lui Napoleon al III-lea. Tiparul patronizator și extrem de conservator pe care îl adoptă Le Play duce la o confruntare între susținătorii „economiei politice” – în special liberalii și marea finanță burgheză – și „economia socială”, susținută doar parțial de oamenii din anturajul împăratului. Strategia de confruntare, de contrapunere a științei „bogăției” – a guvernamentalității liberale clasice, ca să folosim termenii lui Foucault – ipoteticei științe a „păcii sociale și a vieții fericite” (Le Play) nu avea cum să aibă prea mult succes.

La Expoziția universală de la Paris, din 1867 – preluată organizatoric de Le Play în ultimul moment –, economia socială nu a avut un loc special și nu a fost prezentată sub forma prestigioasă a clădirilor monumentale, tabelor și graficelor. A fost doar un concurs cu premii – foarte substanțiale, de altfel – pentru „instituțiile și localitățile ce au dezvoltat relații armonioase între persoanele ce cooperează în aceleași activități și au asigurat bunăstare materială și morală”. Participanții la concurs au fost doar organizații patronale cu activități integrate de patronaj, de binefacere și de „conservare și fortificare a spiritului de familie”. Parțialitatea abordării conservatoare a lui Le Play explică și neparticiparea firmelor și organizațiilor britanice la acest concurs și excluderea economiei sociale de la Expoziția din 1878 – desfășurată după căderea Imperiului și instaurarea Republicii a III-a franceze – pe motivul „promovării de distincții și ierarhii sociale incompatibile cu moravurile și regimul republican”.

Lucrurile aveau să se schimbe după expozițiile din 1889 și 1890, odată cu renunțarea la cadrul ideologic conservator-catolic și încercarea comună a Școlii *Le Play*, dinspre dreapta spectrului politic, și a unui grup de economiști, politicieni și administratori apropiați de *establishmentul* republican și de socialism, axați pe

promovarea „justiției sociale”, „cooperăției” și „solidarității” (Ch. Gide, L. Bourgeois, A. Millerand etc.). Relația cu economia politică a ieșit din zona conflictului, spre o încercare de colaborare și completare reciprocă. Ch. Gide a propus o schemă tripartită de clasificare a economiei, ca economie politică pură sau aplicată și economie socială, unde cea din urmă reprezenta știința „realității” concrete, spre deosebire de economiile politice, ce aveau caracter teoretic și axiomatic. Pe de o parte avem, crede Gide, neutralitate și abstracțiune, pe de alta, concretețe și perspectivă morală (Gide, 1905). De mai mare importanță decât aceste clasificări – cu semnificație mai curând strategică decât științifică sau teoretică – este tipul de investigație și zona de realitate socială pe care economia socială ar trebui să o acopere. Ea studiază, ne spune Ch. Gide, raporturile voluntare, contractuale, cvasicontractuale sau legale în care intră oamenii pentru a-și asigura „un viitor mai sigur, o viață mai ușoară”, o justiție „mai binevoitoare și mai dreaptă” decât cea „ce are ca simbol balanța negustorului” (Gide, 1905: 12).

Economia socială nu se bazează pe jocul liber al legilor naturii, nici pe inspirația devotamentului religios sau a filantropiei, ci pe organizarea rațională, voluntară și reflectată (Gide, 1905: 4). Există o dualitate în interiorul proiectului de *fin-de-siècle* a economiei sociale: reformă și efort de organizare din partea unei elite și instituții și organizații sociale existente, funcționale. Faptul că accentul este pus aproape în exclusivitate pe clasa muncitoare – ca membră sau beneficiară directă a activităților respectivei organizații⁷ trădează tendințele economiei sociale ca alternativă la proiectele politice ale socialismului.

Principala critică adusă acestei prime forme de apariție europeană a economiei sociale a fost – și continuă să fie și pentru cea contemporană – incapacitatea de a produce cantități semnificative de resurse, servicii sau locuri de muncă pe cont propriu. Ea este mereu dependentă (spun criticii) sau complementară (spun susținătorii) statului și economiei propriu-zise.

Anii 1900–1910 reprezintă un maxim al influenței economiei sociale în Europa. Această influență ține de momente diferite – dar cu asemănări structurale – ale proceselor de formare a experților și a expertizei sociale din diferite zone ale Europei. Nii experți apar din interiorul formelor anterioare ale păturii intelectualilor sau a *intelligentsiei*, dar se și contrapun acestora, prin intermediul unui amestec între „profesional” și „ideologic”, sau între „moral” și „economic” diferit de opțiunile mai accentuat cultural-literare și istoric-filosofice anterioare. Discursul economiei sociale este preluat de aceste grupări de experți din *fin-de-siècle* ce încercau o tehnicizare a problemelor sociale și istorice, păstrând însă și o puternică componentă morală.

În Rusia, eșecul Revoluției din 1905 a dat naștere unui proces de transformare a *intelligentsiei* radicale într-o mișcare profesională axată pe mediul

⁷ Accentul pus pe clasa muncitoare are o paralelă în discursurile economiei sociale de astăzi ce apar, deseori, legate de tema incluziunii sociale.

rural. În acest context, cooperăția agricolă a cunoscut o expansiune deosebită, fiind împărțită într-o grupare pragmatică, ce punea accentul pe prioritatea scopurilor economice asupra celor ideologice și pe rolul *intelligentsiei* ca specialiști calificați și o grupare „ideologică” (V. Vorontsov și M. Tugan-Baranovski), apropiată de narodnicism (populism). Ideologia ce unea ambele aripi cooperatiste era cea a celei de „a treia căi”, a evoluției sociale văzută ca alternativă atât la proiectul socialist, cât și la economia capitalistă (Gerasimov, 2009: 113). Cea mai agreată perspectivă era viziunea șefului școlii economice de la Nîmes, Charles Gide, mai ales în varianta sa radicală, „societății”, ce propunea, ca scop al evoluției sociale, crearea unei democrații economice. Aceasta presupunea apariția unei lumi raționale ce urma să combine cooperăția de consum, cea de producție și societățile de credit și ajutor reciproc și să elimine intermediarii neproductivi din economie și societate.

În România, lucrările lui Gide au fost traduse de Grigore Alexianu și au fost una dintre sursele importante ale discuțiilor despre a treia cale ce au prins o perioadă socială asemănătoare celei rusești – emergența unor rețele de specialiști, de experți ai socialului, ce avea să capete greutate și influență în perioada interbelică, perioadă când, de altfel, discuțiile despre economia socială cunosc un regres la nivelul întregii Europe. Chiar Gide încearcă să își adapteze teoriile contextelor est-europene, accentuând, în prefața la ediția românească a cursului său de *Economie politică*, importanța bunurilor și proprietăților comune în conturarea economiei sociale.

Economia socială, ca discurs reformator situat între cel liberal – al economiei politice clasice – și cel socialist, a fost preluată de o pătura intelectuală intermediară, ce se legitimează din sursele științelor socioeconomice – relativ nou apărute la mijlocul secolului al XIX-lea – și al observației exacte, bază pentru intervenție și reformă socială. Instrumentarul și structura conceptuală a științelor sociale și economice din acea perioadă nu sunt însă suficiente pentru a legitima pretențiile reformatoare ale experților și tehnocraților. Combinația de pozitivism științific cu preocupări morale și filantropice (ce ia forme precum economia socială, narodnicismul legal sau mișcarea cooperatistă) nu este una suficient de stabilă pentru a crea alianțe mai largi cu elitele politice, administrative și economice. Pe măsură ce ponderea expertizei tehnosociale crește în societate și normarea științifică a spațiilor sociale devine tot mai importantă, economia socială pierde teren în fața unor tehnologii mai aplicate și mai puțin legate, la o primă vedere, de o dimensiune moral-ideologică: planificarea urbană, eugenia, sănătatea publică, sociologiile de ramură, statistica modernă, agronomia etc.

CUM SE REPREZINTĂ ȘI INSCRIȚIONEAZĂ O ECONOMIE SOCIALĂ?

Expoziția internațională din 1900 de la Paris ne permite să vedem procesul de construcție și reprezentare a economiei sociale în desfășurarea lui concretă. Charles Gide, principalul promotor al ideii și organizator al secțiunii – găzduită într-o

clădire imensă pe malul Senei – se întreabă cum pot fi reprezentate într-un întreg coerent „funcționarea unei asociații profesionale, a unei Universități populare, a unei mișcări cooperative sau reglementările muncii, aduse de reformele legislative” altfel decât prin câteva cifre sau linii ce nu au înțeles decât pentru o minoritate de specialiști? Cum se poate ajunge la starea în care vizitatorii să „poată atinge cu degetul aceste fenomene sociale și prin ochii lor să le pătrundă până în suflet”, cum își formula obiectivul Léon Say în raportul său la secțiunea de economie socială din cadrul expoziției din 1898?⁸ (Gide, 1905: 13).

Charles Gide consideră că greutatea reprezentării provine din caracterul abstract, din nevoia de a arăta idei, funcții și procese sociale, și nu doar fapte. Dificultatea, contrariu a ceea ce crede economistul francez, nu este specifică însă economiei sociale, ea ține de orice încercare de a reprezenta o zonă de societate neclar delimitată istoric de către instituții, organizații, practici și discursuri științifice. Economia socială se lasă greu reprezentată, fiindcă nu există încă, fiindcă se află prinsă într-un proces antagonic⁹ cu alte forme de reprezentare majore – cum ar fi economia politică, liberalismul sau socialismul – în care câștigă cel ce reușește să „descopere și folosească cel mai mare număr de aliați credincioși și bine aliniați” (Latour, 1986: 5). Aliații pot fi convinși și adunați prezentându-le fapte sigure și proiecte, mai exact inscripții de fapte aranjate în scheme, diagrame și formule. Problema lui Gide, problema economiei sociale din *fin-de-siècle*, este că nu poate să prezinte, decât cu dificultate, astfel de inscripții sintetizatoare. Faptele descrise nu par să convergă cu ușurință spre o formulă socială unitară.

Este imposibil să spui ceva despre economia unei națiuni, uitându-te la ea. Nu există, mai exact nu este vizibilă, o realitate numită „economie”. Atâta timp cât sute sau mii de inspectori și anchetatori nu au aplicat chestionare, cât răspunsurile nu au fost prelucrate și analizate pe hârtie sau cu mașini de calcul nu există economia ca atare. Ea apare doar la sfârșit, datorită miilor de diagrame și grafice ce sunt la rândul lor înscrise și rescrise ca „Balanță de Plăți” sau „Produs Intern Brut”

⁸ Charles Robert, director al *Société internationale des Études pratiques en Économie Sociale*, fondată de Le Play, făcea, în ziarul *l'Émancipation*, un exercițiu de imaginație înainte de Expoziția Economiei Sociale din 1900: „Va conține istoria progresului social predată prin intermediul amintirilor și simbolurilor. Vom vedea bustul lui Franklin, educator al poporului; un medalion cu Turgot, eliberatorul muncii prin suprimarea legilor prea individualiste din 1789, apoi ideile lui Saint Simon punând în lumină principiile asocierii. Ar trebui să găsim în acest sanctuar modelele ale monumentelor ridicate în cinstea lui Charles Fourier, Godin, cel care a pus în practică remunerarea muncii proporțional cu efortul și cu riscurile asumate și Jean Leclaire, aducând spre el un muncitor pentru a-l ridica, paternal, de la condiția de simplu salariat la cea de participare la beneficii. Nu departe de acolo se vor afla busturile lui Laroche-Joubert și d'Alexandre de Berny, promotori ai participării în 1843 și 1848. Legea cererii și a ofertei va fi reprezentată de un grup de economiști [...]”.

⁹ Iată ce spunea Jules Guesde, șeful grupării marxiste din Belgia, despre Expoziția Economiei Sociale: „véritable exposition dans le sens judiciaire et infamant du mot, qui ne fera que fournir au prolétariat humilié et volé de nouvelles raisons et de nouvelles forces pour poursuivre sa voie révolutionnaire” (Jules Guesde, 26 august 1898, *La lanterne*).

(Fourquet, 1980; Latour, 1985). Panopticonul obținut astfel, spune Latour, seamănă cu un instrument gigantic ce transformă invizibila lume a schimburilor în „economie” (Latour, 1986: 14). Economia socială încearcă să își dezvolte un astfel de „panopticon” prin intermediul Expozițiilor internaționale.

Leon Say, Charles Gide sau Charles Robert ezită între formule de reprezentare globale, precum „muzeu”, „oraș”, „palat” sau „catedrală” și au cu toții probleme în a clasifica și ordona „instituțiile sociale”. În 1900, economia socială a fost împărțită în douăsprezece clase: ucenicie, protecția copiilor de muncitori; remunerarea muncii, participarea la beneficii; mica și marea industrie, asociațiile cooperative de producție și de credit, sindicatele profesionale; mica și marea agricultură, sindicatele agricole, creditul agricol; securitatea atelierelor, reglementarea muncii; locuințele muncitorești; societățile cooperative de consum; instituții pentru dezvoltarea intelectuală și morală a muncitorilor; instituții de prevedere și credit; inițiative publice și private în vederea bunăstării cetățenilor; igienă; asistența publică și privată și instituțiile penitenciare.

Amestecul de instituții cu scopuri, caracteristici și surse diferite pare aproape imposibil de împlântat și disciplinat sub umbrela unei singure reprezentări: cea a economiei sociale. Ch. Gide, încercând să simplifice și să ordoneze, propunea patru clase majore ale instituțiilor economiei sociale, cele ce: urmăresc obținerea creșterilor salariale; tind spre atingerea unui standard de viață, a unei calități a vieții (termenul lui Gide este cel de *confort*); urmăresc să asigure împotriva tuturor riscurilor sociale și, în final, tind să prezerve sau să obțină independență economică. Tradus în termenii folosiți azi, în economia socială s-ar afla: sindicate, instituții ce țin de protecția socială, de „welfare”, instituții de asigurare și într-ajutorare. A patra clasă, sau criteriu este cea ce surprinde cel mai bine tensiunile și speranțele puse în proiectul economiei sociale: cea a independenței economice, a transformării salariaților în mici proprietari. Acest proiect duce spre propunerea unei a treia căi, a unui tip social ce ar suprapune, într-o tramă densă, cooperării, mutualității și bunuri comune sau publice, excluzând profitul de tip capitalist – fără o expropriere a mijloacelor de producție spre clasa muncitoare și, mai ales, fără desființarea proprietății private. Modelul economiei sociale ca o a treia cale se poate citi în Expozițiile internaționale, proiectele, cărțile și instituțiile dezvoltate în numele acestei formule economico-morale în Europa continentală. Acest aspect diferențiază poate cel mai mult prima economie socială – cea de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea – de cea de a doua, cea de astăzi: existența unui proiect ideologic coerent, a celei de-a treia căi a „solidarității sociale” (Bourgeois, 1902) și a „independenței economice”.

CONCLUZII

Eșecul apariției economiei sociale în *fin-de-siècle* are cauze diverse. Cele două războaie mondiale și experiența „economiilor de război” controlate de stat au

fost urmate de crearea unui sistem economic, social și politic „fordist”, în perioada postbelică. Imaginarul politic tripartit sau trisectorial – stat, piață și societate civilă – a reușit să decupeze, într-un mod autoritar, modurile în care era și este înțeleasă și trăită lumea socială. Zone de schimb, de interferență socială pot fi greu conceptualizate în afara unei așa-zise „intersecții” între cele trei sectoare – ceea ce a lăsat puțin spațiu de vizibilitate și desfășurare economiei sociale. Tipul de expertiză socială apărut în cadrele fordismului nu avea nevoie de un discurs generalist și difuz, de tipul economiei sociale, de felul celui instituit de Gide, Say sau Bourgeois și preluat de mișcările celei de a treia căi axate pe modelul cooperatist.

Redeșeptarea interesului pentru economia socială din anii 1990 se leagă de modificarea formelor de guvernamentalitate și de schimbarea structurii economico-politice mondiale, începută în anii 1970. Dispariția modelului fordist a dus la o înceată erodare a metaforei tripartite ce organizează spațial lumea socială, politică și economică – deși această imagine pare mai rezistentă și mai bine înrădăcinată decât aranjamentul economico-politic fordist propriu-zis. Economia socială a anilor 1990 a devenit interesantă și vizibilă, chiar dacă fragmentar, de abia odată cu criza în care au intrat „sectoarele” în relațiile dintre ele: statul bunăstării nu mai poate fi susținut de către economia de piață, ce nu mai este interesată de păstrarea unui raport de colaborare solid între stat și societatea civilă. Este greu de spus însă dacă criza este la fel de mare ca cea de la sfârșitul secolului al XIX-lea și dacă există grupuri bine coordonate de savanți, antreprenori și administratori ce ar putea realiza înscrierea și inscripționarea economiei sociale în „fapte”, scheme și diagrame. Existența economiei sociale de astăzi depinde de succesul obiectivării sale, a inscripționării și reprezentării în formule, diagrame, tabele și scheme de politici publice care ar putea convinge un număr suficient de aliați să o sprijine în fața unor contracandidați mai bine plasați precum: sectorul voluntar, organizațiile non-profit sau „al treilea sector”.

Chiar așa neclară cum apare imaginea economiei sociale de astăzi, o diferență importantă există între ea și predecesoarea ei din secolul al XIX-lea: situarea în cadrele tiparelor economico-sociale neolibérale și renunțarea la discursuri de tipul „cele de a treia căi”, a prezentării ei ca alternativă la două sisteme universale opuse, precum capitalismul/liberalismul și socialismul. Economia socială de astăzi este o formă de extindere a raționalității politice a modelului antreprenorial neoliberal la zonele economico-politice neintegrate sau slab integrate pe piață. Cu toată această articulare la tiparele socioeconomice și morale globale, nu există o inevitabilitate a apariției și durabilității sale. Economia socială este o apariție conjuncturală și istorică în transformările prin care trece capitalismul global, aflată în competiție cu alte forme de reprezentare și programare a realității sociale. Precaritatea sau durabilitatea ei pot fi stabilite doar retroactiv.

BIBLIOGRAFIE

1. Amin, A., Cameron, A., Hudson, R., *Placing the Social Economy*, Londra și New York, Routledge, 2002.
2. Barry, O., Osborne, Th., Rose, N., (coord.), *Foucault and Political Reason. Liberalism, neo-liberalism and rationalities of government*, Londra, UCL Press, 1996.
3. Bastow, S., Martin, J., Pels, D., *Introduction: third way in political ideology*, în "Journal of Political Ideologies", no. 7(3), 2002, pp. 269–280.
4. Bauman, Z., *Work, Consumerism and the New Poor*, Buckingham, Open University Press, 1998.
5. Berlin, I., *Against the Current: Essays in the History of Ideas*, Pimlico, Hogarth Press, 1979.
6. Bourgeois, L., *La Solidarité*, Paris, Armand Colin, 1902.
7. Borzaga, C., Defourny, J., (coord.), *The Emergence of Social Enterprise*, Londra și New York, Routledge, 2001.
8. Brooke, M., *Le Play: Engineer and Social Scientists*, New Brunswick și Londra, Transaction Publishers, 1998.
9. Callinicos, A., *Against the Third Way*, Cambridge, Polity Press, 2001.
10. Coquelin, Ch., Guillaumin, G.-U., (coord.), *Dictionnaire de l'Économie politique*, Paris, Guillaumin et Cie., 1854.
11. Etzioni, A., *The Spirit of Community: Rights, responsibilities and the Communitarian Agenda*, Londra, Fontana, 1995.
12. Evans, P., Rueschemeyer, D., Skocpol, T., *Bringing the State Back In*, Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney, Cambridge University Press, 1985.
13. Evers, A., Laville, J.-L., (coord.), *The Third Sector in Europe*, Cheltenham, Edward Edgard Publishing, 2004.
14. Foucault, M., *Nașterea biopoliticii: Cursuri ținute la College de France, 1978–1979*, Cluj-Napoca, Ideea Design & Print, 2007.
15. Fourquet, F., *Les Comptes de la puissance: histoire de la comptabilité nationale et du Plan*, Paris, Éditions Recherches, 1980.
16. Gerasimov, I., *Modernism and Public Reform in Late Imperial Russia: Rural Professionals and Self-Organization, 1905–30*, New York, Palgrave Macmillan, 2009.
17. Gide, Ch., *Économie Sociale*, Paris, Larose & Forcel, 1905.
18. Latour, B., *Visualization and Cognition: Thinking with Eyes and Hands*, în "Knowledge and Society", vol. 6, 1986, pp. 1–40.
19. Latour, B., *Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1999.
20. Le Play, F., *Les ouvriers européens*, Tours, Alfred Mame et fils, 1855.
21. Lessenich, S., *Constructing the Socialized Self: Mobilization and Control in the 'Active Society'*, în Bröckling, U., Krasmann, S., Lenke, Th., (coord.), *Governmentality: Current Issues and Future Challenges*, New York, Routledge, 2010.
22. Molloy, A., McFeely, C., Connolly, E., *Building a Social Economy for the New Millenium*, Derry, Guildhall Press/ NICDA, 1999.
23. Mitchell, T., (coord.), *Questions of Modernity*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 2000.
24. Osborne, D., Gaebler, T., *Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit Is Transforming the Public Sector*, New York, Plume, 1992.
25. Rimke, H., *Governing Citizens Through Self-Help Literature*, în "Cultural Studies" 14 (1), pp. 61–78, 2000.
26. Rose, N., *The death of the social? Re-figuring the territory of government*, în "Economy and Society", no. 25(3), 1996, pp. 327–356.

27. Rose, N., *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
27. Salamon, L., Anheier, H. K., *Defining the Non-Profit Sector: A Cross-National Analysis*, Manchester, Manchester University Press, 1997.
28. Shore, C., Wright, S., (coord.), *Anthropology of Policy: Critical Perspectives on Governance and Power*, London și New York, Routledge, 2000.
29. Somers, M., *Let them Eat Social Capital: Socializing the Market versus Marketizing the Social*, în "Thesis Eleven", no. 81, 2005, pp. 5–19.
30. Taylor, M., *The Welfare Mix in the United Kingdom*, în Evers, A., Lavielle, J.-L., (coord.), *The Third Sector in Europe*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2004.
31. Vogelmann, F., *Neosocial Market Economy*, în "Foucault Studies", no. 14, 2012, pp. 115–137.
32. Walzer, M., (coord.), *Towards a Global Civil Society*, Oxford, Berghahn Books, 1995.

Social Economy is a rather new and ambiguous presence in the area of discourses and practices that target the so-called „Third Sector”. It can be seen on various backgrounds that lend it some specificity and historicity: the cooperative movement, the emergence of social experts and expertise, a third way ideology, a form to represent and create new socio-economic areas or an alternate way of moralizing and governing, at the margins of the market or the state bureaucracies. I propose here a reflection that connects the social economy of nowadays with its predecessor, the fin-de-siècle social economy. The problems that haunted the attempts to represent and regularize a „social economy” around 1990s are similar to the present day ones. Ch. Gide’s attempt at a third way synthesis – that had at its core social economy – might seem ideological, or even utopian, but it was aimed at overcoming ideologies and utopias, like socialism or oppression and social injustice, like those bred by capitalism. The failures of social economy were not so much ideological ones, as failures inside the processes and institutions used for inscribing, representing and controlling the ambiguous field social economy was to cover. Social economy did not gain enough consistency for surviving and overcoming its competitors in the social, economic and moral fields because it could not be represented in a stable and reproducible way. The inconsistencies of social economy in fin-de-siècle and after WWI and WWII have various causes. The two World Wars and the experience of planned economies that accompanied them were followed by the emergence of a „fordist” economic, social, and political system, in the postwar period. A trichotomic political imaginary: state, market and civil society was able to shape, authoritatively, the ways the social world was being understood and acted upon. Interference and in-between areas were hard to conceptualize in other ways than a so-called „intersection” of the three sectors. Social economy had no more spaces for development, or even for visibility. The type of social expertise that appeared during fordism had no need for a generalist and diffuse discourse, like Gide, Say or Bourgeois’s social economy. The renewed interest in social economy from the 1990s has to do with the changes going on in governmentality forms and in the worldwide political and economic structures, that usually go under the name of neoliberalism. The disappearance of the fordist model slowly eroded the trichotomic spatial socio-political metaphor that organizes the social world. Social Economy became visible and interesting, even if in a fragmentary way, once the „sectors” and their inter-relationships entered into a prolonged crisis. The

welfare state is not or cannot be sustained anymore by a market economy that re-shapes itself globally, and the interests vested in the solid collaboration between state and civil society partially vanished. This does not necessarily mean that the new 1990s social economy, now part of the larger (neo)liberal governance, will be able to gain stability or be represented and disseminated more successfully than its 1900s counterpart.

Keywords: *social economy, inscription, fin-de-siècle, Fordism, third way.*

Primit: 23.04.2013

Acceptat: 30.05.2013

*Redactori: Ioan Mărginean,
Mihaela Lambru,
Claudia Petrescu*